

РИСИ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ У “ЩОДЕННИКУ” В.ВИННИЧЕНКА

Анотація. У статті розглядаються риси експресивного синтаксису у дискурсі “Щоденника” В.Винниченка (1911 – 1920). Виокремлено синтаксичні структури (період, парцельовані конструкції, односкладні речення, риторично-питальні речення), засобами яких створюється необхідний стилістичний колорит. Обґрунтовується оцінка “Щоденника” як важливого додаткового джерела пізнання глибинного мовного світу В.Винниченка.

Ключові слова: експресивний синтаксис, щоденник, період, парцельовані конструкції, полісиндетон.

Summary. The article deals with the features of expressive syntax in the “Diary” by V.Vynnychenko (1911 – 1920). Syntactic structures (period, parcelling constructions, mononuclear sentences, rhetorical-interrogative sentences), which facilities create a necessary stylistic tonality, are on the consideration. The qualification of the “Diary” as an important additional source of cognition of the deep V.Vynnychenko’s language world is proved.

Keywords: expressive syntax, period, parcelling constructions, polysyndeton.

Велика розмаїта спадщина одного із найвидатніших українських письменників ХХ століття Володимира Винниченка справедливо зарахована до золотого фонду української літератури. У цій спадщині особливе місце посідають “Щоденники”, які він вів протягом сорока років свого життя з 1911 по 1951 рр. Завдяки філантропічній, самовідданій праці діаспорних учених, у першу чергу Г.Костюка, записники Винниченка оприлюднені. Докладну історію впорядкування і підготовки записників В.Винниченка до друку Г.Костюк виклав у передмові до першого тому “Щоденників” “Записники Володимира Винниченка” [7]. Історія Винниченкового архіву стала відома за публікаціями, зокрема [7; 12; 15].

Записи про намір і спосіб “як не щодня, то якомога частіше вести щоденник” з метою самоаналізу й самоорганізації, спостереження життя і самовдосконалення визначають характер Винниченкового щоденника: він не належить до якогось одного щоденникового жанру, який є дуже здиференційованим (Ю.Ковалів виділяє три різновиди щоденника: документальний (традиційний), літературний та белетризований (вигаданий) [8: 593], а, за визначенням Г.Костюка, становить порівняно з відомими гатунками письменницьких щоденників (усього схарактеризовано чотири різновиди) особливий тип, бо він дивним способом увібрав у себе елементи всіх їх [7: 13–14]. Щоденник Винниченка не замислювався письменником для читача ще й через те, що обставини емігрантського життя митця не давали надії на його опублікування [12: 81].

“Вага цих матеріалів для української історії та культури в тому, що це записки не тільки одного з найвидатніших майстрів української прози першої половини ХХ сторіччя, не тільки основоположника української модерної драми, видатного публіциста й мемуариста, але й одного з найвидатніших політичних діячів українського національно-державного відродження й першого голови революційного уряду України” [7: 7].

Останнім часом спогади і щоденники письменників активно вводяться у науковий обіг. Пись-

менницькі щоденникові записи завжди цікаві для дослідника, бо дозволяють пізнати особистість автора і його творчість всебічно.

Цінність Винниченкових щоденників незаперечна, адже відкриваються ще не знані подробиці його біографії, деталі суспільного і літературного життя в Україні, стає ближчим і зрозумілішим психологічний портрет В.Винниченка, – відзначають дослідники його мемуарної творчості (Г.Костюк, В.Панченко, Є.Заварзіна, І.Кошова, Г.Сиваченко, Н.Шкоропат). ”Для історика і шанувальника красного письменства записники В.Винниченка цінні ще й тим, що на них лежить печать духа великого майстра слова, мистця-образотворця” [7: 24]. Саме інформативність та повчальність і визначають історико-літературну значущість щоденників В. Винниченка [15: 53].

Оскільки щоденник як жанр мемуарної літератури має реальний, есеїстичний та художній аспекти, що перетинаються у розімкнутій структурі цілісного твору, виповненого роздумами автора про різні події, спогадами, характеристиками сучасників тощо і його оцінками зображуваних явищ [8: 593], то видається перспективним вивчати застосовані форми і засоби словесного зображення й експресії у всіх видах щоденникових текстів.

Зроблені дослідниками (Г.Костюк, Є.Заварзіна, Г.Сиваченко) окремі зауваги й коментарі щодо мовної форми архівних матеріалів В.Винниченка переконують у доцільності підготовки спеціальних лінгвостилістичних досліджень щоденникових записів В.Винниченка. Предметом нашого дослідження є синтаксичні засоби експресії в цих записах.

Як своєрідний зразок жанру щоденник В. Винниченка містить чималу інформацію про творчу лабораторію митця. Записи фіксують задуми, час роботи над тим чи іншим твором, окремі замальовки – плани, частини, деталі майбутніх творів, відбиваючи творчий процес та специфіку його осмислення автором [4: 96; 5; 10]. “Щоденники” В.Винниченка, як опубліковані матеріали, так і ті, що залишаються поки що в рукописах, досліджу-

ються у контексті інтертекстуальних зв'язків [4; 5; 10] нотаток і художніх творів (у тому числі й не написаних).

Щоденник пишеться для себе і не завжди розрахований на публічне сприймання, у ньому носяться переважно події особистого життя, здебільшого у монологічній формі, хоча вона може бути й внутрішньо діалогічною (полеміка із собою, з уявним опонентом тощо) [8: 593]. Винниченкові записники значно виходять за межі узвичаєних ознак письменницьких щоденників.

В.Винниченко записує думки, які засвідчують естетичне ставлення до рідної мови, незважаючи на обставини, він оберігав свої національні почуття і власний мовний світ від паплюження тих, хто його кривдив: “Але мене все ж таки цікавила причина мого арешту. Серед добродіїв жандармів знайшовся один українець. Він весь час закидав до мене по-українському, але я ніби не помічав того і не хотів поганити українську мову балачками з ним” [1: 292].

У сучасних українських дослідженнях із лінгвостилістики великої ваги надається стилістичним можливостям видозміни, вибору та комбінування синтаксичних конструкцій: “маємо визнати, що в стильово орієнтованому мовотворенні синтаксис виконує роль камертона, який спрямовує дію всіх взаємопов'язаних складників мовного механізму [3: 331]. Зосередимо свою увагу на “незвичності й незвичайності конструкцій, що відрізняються від регулярно відтворюваних синтаксичних продуктивних моделей і, отже, перебувають на маргінесах опису синтаксичної системи мови” [3: 331].

Одна із конструкцій, яка давно визнана як найвиразніша одиниця стилістичного синтаксису, – період. Як і в малій прозі та романах, В.Винниченко не оминає у щоденникових записках форм періоду. Спогади про найрізноманітніші епізоди власного життя, розмірковування про події політичного життя в Україні і за кордоном, власне місце митця у цій круговерті подій, численні нотатки з історії українського визвольного руху, глибокий самоаналіз і сповідь перед самим собою не випадково знайшли втілення у висловлюваннях різної синтаксичної форми, зокрема й у періодах. Їх експресивність (напружений внутрішній стан, тривога, докори сумління, сумніви, обурення, відчай, розпач) досягається не тільки особливостями власне класичної структури (чітка двочастинна будова з виразним інтонаційним зламом, підсилена різними комбінаціями повторів), а й численними стилістичними можливостями лексичних і фразеологічних ресурсів, досконалим варіюванням граматичними формами. Можна стверджувати, що вибір форми періоду Винниченком цілком виважений, адже він дозволяє в одному висловлюванні вмістити потік повідомлень і при цьому по-винниченківськи пристрасно, іронічно, потужно (як, власне, і в художніх творах). Помічено цілі сторінки безперервної періодної мови з таким характерним для Вин-

ниченкової манери письма нагромадженням синонімічних рядів або нагромадженням різноманітних іменників, не належних до одного значеннєвого поля. За спостереженнями В.Русанівського, у художніх творах таке нагромадження пояснювалось наміром митця передати хаотичність, нецілеспрямованість або надокучливу одноманітність дії [11: 44]. У записниках, очевидно, потужний асиндетон викликаний ще й емоційним станом автора – гірким розчаруванням, неймовірним жалем за витраченими, як виявилось, на ефемерні ілюзії молодими роками і нищівною самоіронією. Домінантні слова і вирази, які утримують період у структурній і змістовій цілісності, актуалізуються через різні види тавтології не лише у межах одного речення-періоду, а й у суміжних фрагментах дискурсу. Пор.: *Два роки революції нашої я топтав себе, плював собі в лице, зраджував себе, нівечив те, що вважав до того часу справедливим і вартим усякої боротьби.*

З дитинства ненавидячи попівство, релігійний дурман, ледачих жерців його, носіїв і охоронців всякого насильства, все життя борячись з ними, все життя мріючи про той час, коли, нарешті, можна буде схопити за горло цих душителів неспокійного шукання, – // я, коли цей час настав, разом з Петлюрами і попами їду на площі, дзвоню дзвони, співаю молебні, кроплю “священною” водою схилені голови вічно-дурманених, вічно-обманених, вічно-задушених “малих братів” своїх.

З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурило його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависти до соціального визиску, до Бодісок усякого татунку: потім усе життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального, політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це; мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісок за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених, – // я, коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодісок за горла, я визволяв Бодісок, я одривав руки тим, що душили їх, я ставав поруч з Бодісками, бив разом з ними (підкреслення Винниченка) бодісчиних ворогів [1: 353].

*Тепер, у цей мент, коли возкість запльованої цілоденним дощем землі незримими путами входить у мої нерви і вони розбухлі, немов прилипли до кісток і в них тому не можуть рухатись чуття; **тепер, коли** “спинка” чується не як частина тіла сильна кістками, мускулами, рівна й випрямлена, а немов вставлена ватяна спинка пальта якогось, в'яла й ослаблена, яку занадтим напруженням можна порвати; **тепер, коли** працює один мозок і ті клітини, що брешуть тільки на звук негативного, // **тепер** я хочу подивитись, що говорить мені спілка з Розою [1: 38].*

Родяться гігантські світи, системи світів, гинуть, знову виникають. І коли я думаю про те, що

світло від них до землі доходить тільки через кілька тисяч літ, а швидкість світла є 300 000 кілометрів у секунду, **коли** я уявляю, що це ж найближчі зорі так “близько” від нас, а їх мільйони, а їх невідомо скільки, // то такою смішною, такою жалюгідною мізерією виглядає мені вся ця метушня на манюній порожинці-землі з усією історією комах-людей, з їхніми законами, гризною, з усією їхньою прекомічною урочистістю і страхами перед різними вигаданими страхіттями. **Коли** світло з якої-небудь планети летить до нас через небесну просторинь ще з часів, скажемо, єгипетських фараонів і ще не дійшло, ще не перелетіло всього віддалення, **а** фараони давно вимерли, **а** за ними пройшла вся історія людей, греки, Рим, середньовічна кривава різанина, **а** світло все летить, // то якою невимовно-мізерною є вся ця історія людей [1: 407].

Розум, здатний зупиняти себе й усю істоту над ментами життя, прислухатись до них, вслухуватись, освітлювати їх, як з ручного електричного ліхтаря, пучком світла, – // **такий розум** є великий помічник щастя [1: 118-119].

Люди, які не мають у що-небудь своєї віри, які нічого не створили, яким увесь світ здається нудним, плескуватим і банальним, // **такі** люди дуже люблять бути оригінальними [1: 15].

Коли землякам моїм любо дати мені страждання, **коли** багатьом хотілось би зробити мені якусь тяжку неприємність, – // то хай утішаються, я сам собі найкраще те зробив і роблю [1: 251 – 252].

Приймаю сором, **приймаю** глум із себе, **приймаю** ганьбу і зневагу на свої плечі // і з тим тягарем ітиму далі. Побачимо, до чого дійду [1: 252].

Я благословляю життя, **я** побожно цілую руки його, **я** стою навколійки перед ним // і через те **приймаю** все, що є в ньому [1: 272].

Я хочу **радіти** й **тішитися** з моєї слави, **я** **хочу** взяти хоч трошки з заслуженого мною, – // **хочу** і не можу, не тішуся і не беру [1: 313].

Але от іде дев'ятий рік, і наші істоти без присягання, **без** заклинання, **без** санкцій лицемірних або глупих людей з їхніми комедіями, **без** нотаріюсів, **без** загроз і різних кайданів, // **без** усього цього наші істоти скуті так, як ні один піп скувати не може [1: 326].

А з другого боку, **коли** справа большевизму виграє, **коли** рух народів досягне мріяної соціалістами мети, **коли** той лад, народження якого я з захоптом вітаю в душі, переможе, **а** ми, **а** я **стоятиму** осторонь, **виждатиму**, **а** потім **прийду** наготове, – // чи не програємо ми, чи не перегородимо шлях своїй нації до права на вільне, заслужене право користуватися здобутим? [1: 328].

І це: не випускати ініціативи влади з українських рук. **Хай** большевизм, **хай** реакція, **хай** поміркованість, **хай** усяка форма влади, // **аби** наша, національна [1: 328].

Щоденник – це, мабуть, і є той жанр, де народжуються сентенції. Відомо, що Винниченка ціка-

вили понад усе етичні питання, тому закономірною видається у записниках велика кількість міркувань, часто повчальних – результатів спостережень і досвіду – з афористичними ознаками. Наприклад:

Від'їжджати й умирати треба відразу, без попередження, тоді це дає приємний для об'єкта ефект. Коли ж від'їзд чи смерть все відкладається й затягується, то при від'їзді й смерті першим почуттям усіх є не жаль, не туга й скорбота, а чуття полегкості й розв'язаності від довгого чекання (цей афоризм наводить Г.Костюк у своїй передмові до “Щоденників”): “Щоденник” таїть у собі силу-силенну політичних, філософських роздумів, афористичних висловів про світ, про людей, про творчість (наведено до прикладу чотири сентенції) [7: 15].

Додамо: *Єдиний сенс, єдиний інтерес у житті – любов, Але уміння, здатність любити є така сама трудна, як і всяка інша здатність [1: 282].*

Замість нагороди, сатисфакції, спочивання на лаврах, художник з сумлінням на кінці свого життя віддається на кару свого сорому [1: 285].

А вчитись, розвиватись, позбавляти своїх дефектів – уже пізно. Нас не вчено учитись [1: 286].

Єдина ціль, зміст і рація існування всього сущого, а найпаче живого, – це почування повноти і гармонії всіх сил, прагнення жити і в самому процесі життя мати найвищу, вичерпуючу сатисфакцію. Цю формулу можна позначити одним поняттям – щастя [1: 288].

О, мудрий був той, хто склав легенду про древо пізнання добра і зла. Велика правда в тій легенді, яка за те пізнання виганяє з раю дитинства [1: 324].

Сумління є наслоєний, одкладений віками закон досвіду [1: 427].

Прийом обрамлення, характерний для періодів, часто вживаний і в інших синтаксичних побудовах. Задекларована думка, розгортаючись через незліченну кількість паралельних емоційно-сміслових синонімічних рядів, які забезпечують градаційне наростання напруги, через ретардації, побіжні зауваження, повертається наприкінці висловлювання (або відтворюється в іншій синтаксичній формі окремим висловлюванням) як неспростовна теза.

Читати українську історію треба з бромом, – до того це одна з нещасних, безглузвих, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, русських, татар, шведів.

Уся історія – ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. [...] **Ні, ні, української історії**, ні українських газет **читати без брону**, валер'янки, або без доброї дози філософського застереження **не можна** [1: 285].

Я радію, що окрадена, занедбана, віками занехаяна й упосліджена країна моя стане на власні ноги, стане рівною з рівними і своїми силами, не віддаючи їх насильникам, зможе далі йти по шляху, наміченому вередливою, химерною історією. **Це радісно [1: 281].**

Занадто вже ми були **розсудливі, роцотливі, розмірковані й обережні**. І де ділась моя “парадоксальність”, за яку мене стільки лаяно в літературі. Як би вона згодилась тепер! Чи, може, вона через те й зникла, що мене так лаяно, що я схотів бути похваленим **поміркованими, розсудливими, поважними людьми?** [1: 281].

Відомо, що для манери письма Винниченка-белетриста показовими є односкладні номінативні і безособові речення (про це уже йшлося у публікаціях). У “Щоденниках” також спостерігається традиція початкових номінативних і безособових речень, якими передаються пейзажні або інтер’єрні описи, душевний стан автора, зворушливі і близькі кожному читачеві “Щоденників” картини “раю дитинства”, що із відстані часу сприймаються із ностальгією і невимовним сумом.

Втома. Писати трудно. Думки стрибають, як коники в траві з-під ніг – одна туди, друга в інший бік. За вікном капотить. В лісі рубають щось. Долі сиротливо валяються черепки глечика. Здалека спів півня. Згадується весняний святочний ранок у селі в дитинстві. Рожеве сонце, білий цвіт дерев, запах конюшин, гною, празникової одежі. Тоді були свята, Бог, радість, безмежність і тайна попереду, хвилююча, вабляча тайна, тоді в душі ах як багато героїства було! Дзвонили дзвони, червоні яєчка були зовсім-зовсім інші, ніж тепер, і смак їх, і колір, і цінність. Подумать же: за два яєчка, за дві крашанки я міг на качелі один раз прокататись. Хоч би половину, третью, десяту частину тої тайни, тої жадности, тої безмежності душі і світу. О, мудрий був той, хто склав легенду про древо пізнання добра і зла. Велика правда в тій легенді, яка за те пізнання виганяє з раю дитинства [1: 324].

Записники В. Винниченка пересипані номінативними реченнями.

Пор.: *Бездумність, безчутність, маса зелені, цвіт яблунь, бузка, спів солов’їв, любовний крик зозуль* [1: 283]. *Рудаві, щільно збиті масивні стіни злитих в одну масу будинків з розмашистими, щедрими дашками вивісок. Залізний, розхрюпаний грохот грузовиків, автомобілів. Ніжно-матове поцюкування копит по торцевому брукуві. Блідосіре [!] небо, тіні, як крізь висейку, теж бліді й розпливчасті, як водянисте чорнило на промакальному папері* [1: 269]. *І злість, і сум, і сміх* [1: 273].

Експресивності мові надають парцельовані конструкції шляхом градаційного нанизування частин речення, а також неповні чи обірвані речення. Пор.:

Мене хвилює та картина, яку я собі нарисовую, картина перебудови всіх відносин, законів, богів, гріхів, понять, станів. Мені рисуються ося-

яні електрикою села в садках, пов’язані шосами, залізницями, пароплавами. Палаці-фабрики, храми-університети, города без брудних убогих передмість, без тюрем [1: 310].

Хтось в мені велить кидати тихий дім, затишений садок, мирні колони книжок, забезпеченість порядку старої буржуазної держави, комфорт європейської культури, мовчання і шелест ночей; велить кидати і... [1: 415].

*Хочеться тиші, тужних думок, червоних заходів на неосяжному небозводі. Хочеться погрузити душу в вічний хід явищ, схилити голову перед ними й **умиротворити** гіркий сум і огиду смерті. Десь на березі зеленкуватого моря лежати на шершавій скелі, слухати вічний плескіт хвиль, дивитися, як тануть хмарини в хвилюючій, незрозуміло ваблячій блакиті неба, і **мирити** душу з неминучим* [1: 312].

Хочеться втекти. Поїхати кудись на хутір, взятися знову за перо, за дорогу, любу роботу [1: 270].

Вокативні і риторично-питальні речення, підсилені яскравими метафорами, додають викладу ефекту публіцистичності, за надмір якої у белетристиці так докоряли Винниченкові [див.14; 2]. “Публіцистика і тенденційність – органічні ознаки творчості Винниченка” [10: 9]. Пор.: *О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державности* [1: 274].

*Ох, нещасна, ох, темна, безпомічна нація! Коли тебе вже зовсім з **коренем вирвуть з історії**, розтопчуть доценту і забудуть, як чужі, так і свої?..* [1: 284].

*А в Києві вже розташовуються большевики. **Бідна наймичка** захотіла в своїй хаті пожити господинею. Нещасна нація, з якої так злісно й жорстоко **насміялась історія**...*

Не донесли скарбу, не стало сили, занадто багато набрали ... [1: 277].

*І де ділась моя колишня дурна палахка запальність? Де ділась моя “парадоксальність”, за яку мене стільки лаяно в літературі. Як би вона згодилась тепер! [1: 281]. І от яке повинно бути становище людини, **яка** ніколи не стояла за інтереси багатих, **яка** все життя поклала на ідею революції і соціалізму, але **яка** не вірить, що большевицьким шляхом можна допомогти тим ідеям реалізуватись. Що їй робити? [1: 278]. Та чи хоч зарахуються в історію наші ці надлюдські зусилля, в **історію щастя** нашого народу? **Бо історія нещастя** вже записала багато сторінок нашою власною рукою [1: 314]. Бідна нація, в тисячний раз бідна, нещасна! [1: 318]. Але чи досяжна це річ при цій страшній темноті й дикунстві наших бідних сіл? Чи можливо, щоб іменно Україна, Росія, Польща досягли цього, а розвинена стара Європа зосталась позаду? Чи не **вхопить** вона нас за **поли** й не **посадить на місце**, боляче й тяжко придушивши збройною рукою? [1: 310].*

Зрівноваження двоскладних і синонімічних однокладних безособових речень із займенникови-

ми формами особової, присвійної семантики, а також прислівників займенникового походження та лексем із значенням порівняння чи зіставлення становить характерну рису мемуарних записів, коли йдеться про психологічний стан автора. Ці мовні одиниці забезпечують змістову зв'язність тексту: категорія зв'язності функціонує в субкатегоріях когезії й когерентності, або зовнішньої і внутрішньої злитості [9: 454]. Різновид граматичної когезії – текстуальна референція – реалізує міжреченнєві синтаксичні зв'язки текстового утворення, у нашому випадку внутрішніх монологів. Найпродуктивнішим засобом текстової референції у художньому тексті, як випливає з висновків дослідників, постають займенникові слова [9: 454], це ж можемо сказати і про щоденникові записи. Пор.:

Здалеку ллються довгі-довгі кінцеві ноти пісні, і мені сумно, солодко, тужно від них. Цей тихий вечір, свіжість, копиця сіна, внутрішній голос, що не замовкає, – все мені говорить, що я на Україні. І не тільки на Україні. А от у цю хвилину на тій Україні, на якій я жив у 17–18 літ. Я в тому чудесному краї, повному для мене загадок, страшно, болюче, солодко поетичним, оповитим вінком пісень. Я з боєм пригадую села над Дніпром, старовинні, затишні, вулички, як коридорчики, а в коридорчиках пахне гноєм, коровами, кропом з городів, квітами від хат. У тих вуличках, у тих селах живуть поетичні люди, які співають, носять старовинну одягу і, патріархально-чисті, добродушні, чесні, всі говорять чистою українською мовою. В цей вечір я згадую вечір давній-давній, наче доісторичний, наче з казки... Я спав поруч з батьком під возом, на сіні, яке кололо часом шпичками в бік крізь ряденце. Гарно, затишно, любо до того під теплим сильним боком тата, що хотілося тоненько-тоненько, з захватом і щастям запищати [1: 68].

Я почуваю тільки, що повинен стояти на цій горі, бо так треба для добра чогось більшого за мене. Мені трудно й трудно стояти там, мені жаль тих, що кидають у мене камінням за те, що я стою на горі. Я жду моменту, коли щось більше за мене дозволить мені зійти до тихого зеленкуватого моря, щоб я міг лежати біля вічних хвиль його і мирити душу мою з неминучим [1: 313].

Щоденникові нотатки – звична сфера функціонування означено-особових односкладних речень. Пор.: Ану бо! Побачимо, чия візьме. Чую дух святого хвилювання, чую тріпотіння завзяття в душі. Буде так, як я хочу. Я прагну того, прагну перемоги і доб'юся її. В цьому життя. Дякую комусь чи чомусь за те, що маю мету, до якої маю йти. Дякую за те, що треба боротись. Отже, вступаю на новий шлях, яким маю досягти гори, що зветься дійсною славою, зв'язаною з любов'ю до славного. Не повторення мого імені я хочу, а любови, симпатії, признання. Сам хочу любити, жаліти, розуміти страждучих, слабих, заблудлих, смішних. Хто любить, того люблять.

Інакше не буває. Приймаю сором, приймаю глум із себе, приймаю ганьбу й зневагу на свої плечі і з тим тягарем ітиму далі. Побачимо, до чого дійду [1: 252].

Запис у формі молитви має характерні для цього жанру структурно-композиційні ознаки – повторювані початкові *нехай*, інверсійне розташування присудка – підмета *поїду я, огляну я*, означуваного слова і означення *душа моя*; нанизування однорідних елементів *бажань – прохань – мрій*; повтор сполучника *і*; висхідно-підсилювальне градаційне нагромадження виразів *своїх – тільки моїх – тільки мною утворених*:

Вперше день ясний, весняний, ваблячий у поле. Щоденно таємно душа моя, уникаючи строгого ока свідомости, тихенько молиться: “Аще возможно да минує мене чаша сія”, чаша урядування, політики, винищуючої здоров'я боротьби, нехай Київ одкине мою пропозицію і з легким сумлінням поїду я на тиху зелень, на чисті думи, на журливу самоту, у великий безгуркітливий світ своїх, тільки моїх, тільки мною утворених образів, огляну я довгу путь свого життя, і підведу йому рахунок, і спробую ще раз узяти в шори свою нерозсудну, недисципліновану натуру [1: 333–334].

Синтаксичні конструкції часто є ритмізованими. Це властиво не тільки періодам, а й т. з. оберненим періодам із структурою складнопідрядного багатокomпонентного речення, ритм у яких забезпечується однотипними підрядними реченнями, а також складним реченням із паралельним зв'язком компонентів. Пор.: *Що величезна більшість большевиків “не відають, що творять”, про це ніякого сумніву не може бути; що широкі маси несвідомі кінцевої мети того руху, в якому самі беруть таку активну участь, також правда; що ними керує простий інстинкт соціальної помсти, ідея грубої елементарної справедливости, а також нижчі почування і нахили людської природи, все це так* [1: 277].

Єдина ясна точка це те, що чую це в собі трохи сил, що спокутую свої помилки, свій сором працюю над собою, що напишу такі речі, за які не буде соромно ні одному українцеві [1: 252].

У створенні відповідного стильового звучання тексту особливе навантаження зосереджено на численних синонімічних рядах: *...топтав себе, сам себе бив* по лиці, *сам собі харкав у душу* [1: 353].

Серце стискується тривогою, сумом, страхом [1: 270]; *І смішно, і дивно, і радісно*; Бути вільним, незалежним; з печаллю й покірною тугою; *Палаю й киплю; дорогу, люблю роботу; задрипана, засмоктана, забруджена отаманням* постать нашої державності; *І знову для всієї нації вигнання, пониження, глум, нищення* [1: 313]; *Учти, оплески, овації* чомусь не доходять до серця душі моєї... [1: 313]; *Кажуть, історія не повторюється. Це, здається, не так. При повторенні певних умов, обставин і причин, повторюються і наслідки. А національна несвідомість,*

темнота, очманілість нашого народу повторюється щодня ...[1: 309]; **Він весь світився ласкавістю, привітністю, м'якістю** [1: 294]; **А говорити ця "звичайна людина" любить, але говорить кострубатими, поширпаними, неохайними** фразами, **запинаючись, перестрибуючи на друге, забуваючи тему, кречучи і роблячи враження** людини, яку треба одправити в лікарню [1: 306]; **А треба цілком, без останку, без краплі вагання** бути переконаним у цьому [1: 278]. **Все правда: і багато жорстокості, і бруталності, і непотрібної люті, і багато всяких помилок, і т. ін.** [1: 278]. **Я зневажав деяких людей, я вважав їх брудними, неприємними, ворожими мені, я ніколи не забалакав би до них, ніколи руки не подав би їм. А під час цих двох років обнімався з ними, потискував їм руки, творив з ними нашу державність** (підкреслення Винниченка) [1: 353].

Дар живописця виразно вгадується у пейзажних картинах, багатих на кольори, тони, відтінки. В.Русанівський з приводу прози В.Винниченка зауважував: "Окремі пейзажі, що ґрунтуються на антропоморфній метафоріці, нагадують відповідні словесні малюнки М. Коцюбинського, але створені вони значно раніше" [11: 44–45]. Метафоричні пейзажі з багатою колористикою – помітний жанр записів у щоденнику: "...записники виповнені багатощими ліричними вставками і пейзажами, що надають цим професійним записам живого звучання і почитності" [7: 14]. Засоби творення пейзажних описів, підмічені дослідниками, характерні для нотаток Винниченка. Пейзаж у Винниченка імпресіоністичний. Подається він на тлі персоніфікованої природи чи побуту і позначений рисами характеристики. Це словесний малюнок з найтоншими переливами кольорів та емоцій – відразу відчувається малярський талант автора, його проймаючий ліризм та схвильованість героя. Досить пригадати з великої кількості пейзажів чудові картини українського степу [10: 7].

Пейзажними картинами нерідко розпочинаються щоденні нотатки. Це можуть бути фіксації погодних умов, пейзажні мініатюри, які згодом знайдуть своє місце у прозі як складотворчий елемент композиції, а здебільшого це метафоричні образи, що служать засобом контрастного зіставлення (один із найулюбленіших у поетиці Винниченка) [10: 8].

Пор.: *Гора в хмарах. Молочно-білі, незайманочисті, плотні клуби безшумно залягають у западинах гір, сунуть по схилах і, коли попадаєш у них, почуваш у роті кислий смак, а на руках і лиці вогкість льоху. Краєвид зовсім міняється. Здається, з'явилися якісь озера під тобою, затопили хатки там у долині далеко, і тільки вершки гір лишилися над ними. Хмари душать, дихати трудно. Неспокійно, тоскно, хочеться рвонутись.*

От так і Україну зтягло білими тьмяними клубами [1: 325].

Божественно гарна днина. Ліс дихає густими теплими пахоцями сосен. У траві по-літньому, як

у нас у пекучу спеку, стрекотять коники. Це викликає болючу, нестерпну тугу за Україною, за могилами, степами, за бідним, поширпаним, закривавленим і рідним, болюче рідним краєм. І невисипуца, перманентна, вічна думка: "Що там? Знов, як натерта рана – трошки торкнули її знову чується, знову болить" [1: 367].

День туманний, оповитий вогкою мрякою, однотонний і невиразний, – такий самий, як наше майбутнє [1: 305].

Емоційно зорові образи створюються багатою колористикою: листики жовто-зелені від сонця; зелено-сині (листки) від тіні; сіро-зелені голчасті віти; шершаво-зелені гори; туманно-фіолетова далечінь; рожево-синенькі хмаринки; темнофіолетовий (!) туман; попелясто-зелене, буро-червоне небо; червоно-бура імла; червоново-рожеве листя; мідяно-жовте небо; темнооксамитний (!) мох; зеленкувате море;; червонуватий пісок; каламутно-жовтий Дунай; бруднуватий туман тощо.

З-поміж колористичних, "кольорових" [10: 8], епітетів один із улюблених – *іржавий*. Пор.: у "Щоденнику": *Дніпро сердиться. Став рябий, іржавий, у жовтих плямах* [1: 283], *іржавим піском*.

Винниченкова творча еволюція дивувала і драгувала, викликаючи як захоплені, так і доволі різкі і не завжди об'єктивні оцінки його творчості (наприклад, М. Рудницький, М.Євшан). Але темперамент письменника обеззброював критиків. "Де другий автор потребував мозольного напруження, довгого шліфування та труду, щоби виступити, нарешті, з чистою совістю перед читача, – там Винниченко легко і недбало, одним почерком пера, накидував цілу картину, давав їй життя і повну принади красу. Ота легкість і недбалість були не гріхом, а достоїнством його таланту, вони давали всю безпосередність та життя його творам, робили їх близькими читачеві...Він не думав, т. є. не видумував, ніяких ситуацій, ніяких тем, ані конфліктів, він висипував неначе свої твори з своєї багатой натури. Ніяких зусиль ми не бачили в усій його творчій праці, він, здавалося, все мав в собі, природа обдарила його невичерпним багатством" [2: 574]. Підмічену усіма, хто торкався Винниченкової краси і сили слова, легкість, "безтурботну бадьорість", "еластичність" художнього письма, можна без перебільшення застосувати і до "Щоденників". Адже, як відзначають науковці, що опрацьовують цю частину спадщини, "при всьому тематичному розмаїтті щоденникових записів, які велися протягом цілого життя буквально щоденно, перед нами – літературний щоденник" [12: 81], "складне багатоплянове літературне явище" [7: 20].

Г.Костюк відзначає ще й таку особливість записок В.Винниченка: всі вони в найтрагічніші роки війни і голоду пройняті наскрізь, з одного боку, сатирично-іронічним тоном, а з другого, оптимістичними лірико-філософськими медитаціями [7: 27]. Це підтверджують, наприклад, такі

фрагменти записів: *В лісі тихо. Здається, і птиць позабирали на війну, – ні пуску, ні співу* [1: 80]. В. Винниченко був вимогливим до себе як до письменника, а в епоху зарозумілості сприймав по-народному скептично і мудро. Глузлива тональність, за якою вгадується високий рівень європейської освіченості, посилюється комплексом синтаксичних і лексичних ресурсів: інфінітивними, безособовими реченнями, приєднувальними конструкціями, неповними реченнями, вставними компонентами, приповідками. Пор.:

Основним моїм почуттям дедалі та більше стає чуття сорому за себе, як письменника. І подумати собі, що я все ж таки у нас тепер найбільш цінний письменник, До чого ж ми убогі! А вчитись, розвиватись, позбавляти своїх дефектів – уже пізно. Нас не вчено вчитись. Через це безлюддя, бідність на культурні сили, і Грушевський серед деяких патріотів у генії понав. Написати 8 томів історії України – річ, розуміється, поважна. Правда, ні трішки не геніяльно, навіть чи талановито. Читати її можна за кару. Костомаров написав 14 чи й більше томів, але хоч він не геній, читається з захопленням. “На безлюдді і Хома дворянин”, – і Грушевський геній, і Олесь, і Коцюбинський. Та й мене часом так обзивають. Сумно, коли порівняєш цих геніїв із справжніми світовими геніями. Ми – гній майбутніх геніїв нашої нації, І це наші генії повинні признати без усякого гонору, чесно й одверто [1: 286].

Експресивної виразності записам у щоденнику додають фрази, традиційні і модифіковані (трансформовані), ремінісценції, паремії, алюзії тощо, які разом із різними видами синтаксичних структур створюють стилістичний колорит [див. 13: 279]. Фраземіка як засіб образності у досліджених щоденниках Винниченка – це тема окремої розмови: про глибоке знання української фразеології, майстерність в обігруванні традиційних зворотів, народження авторських (оказіональних) фразем тощо.

скакання в гречку *До того добродійна й моральна жінка, до того відчуває огиду до скакання в гречку, що не любить навіть гречаних вареників і лемішки* [1: 289].

узяти в шори *...спробую ще раз узяти в шори свою нерозсудну, недисципліновану натуру* [1: 334].

кидають камінням *Мені трудно й нудно стояти там, мені жаль тих, що кидають у мене камінням за те, що я стою на горі* [1: 313].

товчуть у ступі *Я не заздрю собі, мене просто товчуть у ступі всяких вимог, кожен, хто може вдержати товкача в руці, підходить і гупає* [1: 273].

схопити за горло, хапати за горла *...мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісок за горло і, нарешити, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених, – // я, коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодісок за горла, я визволяв Бодісок ...* [1: 353].

не скласти зброї *Присягаюся собі не скласти зброї, доки не буду переможцем над своїм соромом* [1: 252].

минує чаша сія *Щоденно тямно душа моя, уникаючи строгого ока свідомости, тихенько молиться: “Аще возможно да минує мене чаша сія”, чаша урядування, політики, винищуючої здоров’я боротьби* [1: 333–334].

спочивання на лаврах *Замість нагороди, сатисфакції, спочивання на лаврах, художник з сумлінням на кінці свого життя віддається на кару свого сорому* [1: 285].

виганяє з раю *О, мудрий був той, хто склав легенду про древо пізнання добра і зла. Велика правда в тій легенді, яка за те пізнання виганяє з раю дитинства* [1: 324].

стане на власні ноги *Я радію, що окрадена, занедбана, віками занехаяна й уполідженена країна моя стане на власні ноги ...* [1: 281].

роздере на шматки *Обиватель сам роздере їх (більшовиків – А.Г.) на шматки* [1: 278].

кинув у пащу *Незалежність свою я кинув у ту саму пащу* [1: 353].

харкав у душу *Там я в передпокоях міністрів, в їхніх прийомних, під їхніми зневажливо-неуважними посмішечками топтав себе, сам себе бив по лиці, сам собі харкав у душу* [1: 353].

з коренем вирвуть з історії *Ох, нещасна, ох, темна, безпомічна нація! Коли тебе вже зовсім з коренем вирвуть з історії, розтопчуть дощенту і забудуть, як чужі, так і свої?..* [1: 284].

вхопить за поли; посадить на місце *Чи не вхопить вона нас за поли й не посадить на місце, боляче й тяжко придушивши збройною рукою?* [1: 310].

розв’язала б вузол *Коли б не було в мене ще літератури, мистецтва, я серйозно почав би думати ще про один вихід: смерть. Вона розв’язала б найкраще цей вузол* [1: 445].

тримати голову; ведуть за вухо *І що я скажу їм усім? Що українська нація не має свого пролетаріату, не має своїх творчих, керуючих клас, а через те мусить слухняно тримати свою степову голову, коли її дужчі ведуть за вухо до визволення?* [1: 445].

Прийомами художньої виразності – алюзіями, численними асоціаціями за рахунок натяку на інший текст, позначені такі записи:

Нацадки прадідів поганих *повторюють погані діла дідів-поганців* [1: 285]; *їду на площі, дзвоню дзвони, співаю молебні, кроплю “священною” водою схилені голови вічно-дурманених, вічно-обманених, вічно-задушених “малих братів” своїх* [1: 353].

М. Зеров у розвідці “Сонячна машина” як літературний твір” зазначав: “В свій час критика мало займалася поетичним господарством Винниченка, і, можливо, з вини самого автора. Він занадто хвилював своїм ставленням проблем, часом – логічно-обгрунтованим, часом в бік ідеологічної перевірки своїх позицій... Наслідком того Винни-

ченко й зостався досі майже не обслідуваним формально” [6: 450–451].

Колись великий Франко розпізнав у ранньому Винниченкові митця, що “не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє кризь сито, а валить валом...”, відзначив його письменницький талант і схильність до новаторства у мові.

С.Погорілий продовжив цю високу оцінку мовної майстерності Винниченка такою щедрою на метафори думкою: “За півстоліття літературної діяльності Винниченка згаданий вал переріс у гору лексичних та образних покладів. Наступним генераціям мистецького слова буде з чого добувати літературне золото” [10: 10].

Література

1. *Винниченко В.* Щоденник. Т. 1 (1911–1920) / Ред., вступна стаття і примітки Г.Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980.
2. *Євшан М.* Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. – К.: Основи, 1998.
3. *Єрмоленко С.Я.* Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999.
4. *Заварзіна Є.* Ненаписаний роман В. Винниченка: Життєві реалії та перспектива художнього втілення (за матеріалами “Щоденника (1911 – 1925 роки)” В. Винниченка) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 14 – 16 травня 2007 року. – Ужгород, 2007. – С. 96–100.
5. *Заварзіна Є.* [Анотація до дисертації:] “Щоденник” (1911–1925) Володимира Винниченка: авторська свідомість та літературний контекст. – Рукопис // <http://avtoreferat.net/content/view/10790/66/>.
6. *Зеров М. К.* “Сонячна машина” як літературний твір // Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1990. – С. 435–456.
7. *Костюк Г.* Записники Володимира Винниченка // Винниченко В. Щоденник. Т. 1 (1911–1920) / Ред., вступна стаття і примітки Г.Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – С. 11–28.
8. *Літературознавча енциклопедія: У двох томах / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів.* – К.: ВЦ “Академія”, 2007.
9. *Пац Л.* Функціонально-семантичні вияви категорії зв’язності в художньому тексті // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 454–457.
10. *Погорілий С.* Деякі особливості поезики Винниченка // Дивослово. – 1995. – № 9. – С. 3–12.
11. *Русанівський В.М.* Сила і краса (Особливості мови творів В.К.Винниченка) // Укр. мова і літ в шк. – 1992. – № 2. – С. 41–46.
12. *Сиваченко Г.* Винниченкові щоденники (1926 – 1951) – чесність із світом і самим собою // Слово і час. – 2000. – № 7. – С.80–88.
13. *Стилістика української мови: / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І.Мацько.* – К.: Вища шк., 2003.
14. *Чикаленко Є.Х.* Зібр. творів: У 7 т. – Т. 1. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – К., 2003.
15. *Шкоропат Н. Г.* Костюк – архіваріус літературно-мистецького доробку В.Винниченка // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 53–55.